

VAŠČANI V OBMESTJU

(Ob primeru vasi Moste pri Ljubljani)

Slavko Kremenšek

Začetek novejšje dobe etnološke podobe Ljubljane bi kazalo postaviti v drugo polovico 18. stoletja. Za to govorijo vidnejši premiki v poklicno-socialni strukturi ter v številu prebivalstva. Upoštevan je pri tem tudi splošnejši družbenogospodarski razvoj.

V teritorialnem pogledu je tedanja Ljubljana obsegala notranje mesto in predmestja — Sempeter, Poljane, Gradišče, Krakovo, Trnovo, Karlovško predmestje in Kapucinsko predmestje. Nekatera tedanja predmestja so imela dokaj vaški ali kmečki značaj. Z etnološkega vidika zanimive stike med mestnim in vaškim načinom življenja, med mestno in vaško kulturo, je zato iskati kajpak že v tedanjem teritorialnem okviru Ljubljane. Bližnje vasi zunaj tega območja je po današnjih geografskih klasifikacijah¹ šteti v tako imenovano obmestje.

Sicer zgodaj urbanizirani naselji Vodmat in Spodnjo Šiško bi bilo tako že šteti v ljubljanski obmestni pas konca 18. in večjega dela 19. stoletja. V te okvire pa bi med drugim sodili še Selo, Moste, Zgornja Šiška, Štepanja vas, Glince in Vič. Tu gre za vaška naselja, ki postajajo s teritorialnim in populacijskim večanjem Ljubljane od zadnjih desetletij preteklega stoletja naprej nova predmestja z značilnostmi, ki pritičejo predmestjem. Obmestno območje je bilo s tem pomaknjeno na nove okoliške kraje.

Zanimanje za obmestna vaška naselja v okviru preučevanja etnološke podobe ljubljanskega mesta izvira iz želje in potrebe po vzporeditvi mestnega načina življenja z vaškim življenjem v neposrednem sosedstvu. Gre pa tudi za preučevanje ene od osnov poznejšega predmestnega življenjskega stila. V pričujočem sestavku naj bi šlo za obe sestavini, le ho-tenje je močno omejeno. Analizi razvoja socialne in poklicne strukture izbranega primera obmestne vasi naj bi sledilo še nekaj dodatnih dejstev, pomembnih za poglavje o socialni kulturi podobnih naselbin. Njihov obseg je odvisen tudi od pričevanja uporabljenih virov.

¹ Prim. Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Ljubljana 1956, str. 14 sled.

Med posameznimi obmestnimi kraji so bile nedvomno razlike. V našem primeru je ob izbiri Most npr. že v začetku omeniti, da je na robu moščanskega vaškega naselja do začetka 19. stoletja obstajala za tedanje razmere izredno velika tovarna sukna. Za dvojce začetnih desetletij našega pregleda je treba s tem dejstvom vsekakor računati.

Moste so bile pretežno enostranska vrstna vas. Skoznjo je vodila cesta iz tri kilometre oddaljene Ljubljane. Ob cesti so bili še farni sedež v Šempetru, kmečki Vodmat in zelo zgodaj industrijsko-kmečko naselje Selo. Naprej od Most je cesta peljala proti Fužinam in proti Polju na vzhod. Moste so bile sicer kasneje v teritorialno razširjenem pomenu soznačnica za industrijsko-delavski del Ljubljane. Toda v prvotnem okviru je bila vas še dolgo v 19. stoletje sklenjena enota. Brali smo, da je naselje živelo tisti čas brez prave povezave z Ljubljano. Šele na prehodu v 20. stoletje naj bi se bil dotlej predvsem kmečki kraj začel spreminjati. Pri rasti naselja naj bi bili imeli do tega časa neruralni momenti le najmanjši vpliv.² Takšna razvojna pot pa je bila bolj ali manj podobna vsem že omenjenim obmestnim vasem.³ Moščanski primer ima tako, čeprav z običajnimi omejitvami, vendar tudi dokaj širši pomen.

Zdi se, da temeljijo navedene ocene povezanosti vasi Moste z Ljubljano in stopnje njene ruralnosti predvsem na njeni naselbinsko-gradbeni podobi. Le-ta nas z etnološkega zornega kota nedvomno močno zanima. Lahko nam je vodilo, ne more pa nam povsem nadomestiti kolikor mogoče nadrobne analize oblikovalcev, nosilcev in potrošnikov takih ali drugačnih kulturnih sestavin. Nikjer namreč ni rečeno, da moramo v kmečki hiši v vsakem primeru in povsod iskati in tudi najti le kmečko družino. Še najmanj pa moremo to pričakovati v naseljih, čeprav vaških, na mestnem robu. Taka spoznanja pa izhajajo seveda prvenstveno iz razmer novejšega časa. Kakšna je bila v tem pogledu ljubljanska periferija, vsaj na preučevanem odseku, v času njene prej zarisane obmestnosti in še nekaj desetletij njenega predmestnega položaja, naj bi bila naloga prvega dela pričujočega razpravljanja.

I.

Za dobe, ko nam ni na voljo gradivo popisov prebivalstva in nam niso znani kaki podobni viri za obnovo socialnoprofesionalne podobe posameznih naselij, se nam vendarle kažejo neke možnosti rešitve te naloge z matičnimi knjigami, seveda če so ohranjene. Slika, ki jo tako dobimo, sicer ne daje časovno ustrezno omejenega prereza skozi prebivalstvo izbranega okoliša. Tudi količinsko določanje je zelo oteženo. Zdi pa se, da utegne biti prav etnologovemu zanimanju tudi na tak način do dobršne

² Vladimir Leban. Razvoj Most. Moščanska kronika 2, str. 52—53, II — 1958, št. 1, str. 26, št. 2, str. 51.

³ n. d., 2, str. 52—53. Prim. tudi: Anton Melik, Razvoj Ljubljane. Geografski vestnik V—VI (1929—1930), str. 129, kjer pa ta proces ni v časovnem pogledu tudi nadrobneje opredeljen.

mere ustrezno. Ali je ta zamudna pot pravilna in koristna, bo verjetno moč med drugim razbrati iz pričujočega sestavka.

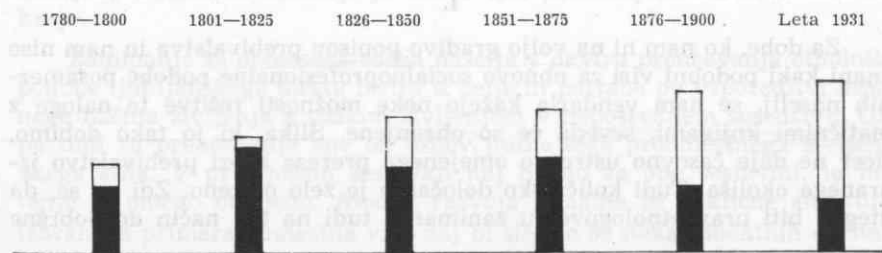
Na temelju rojstnih in krstnih knjig šempetrske župnije,⁴ kamor so Moste sodile vse do zadnjih let pred drugo vojno, je za poslednji dve desetletji 18. stoletja (med letoma 1780 in 1800) mogoče ugotoviti 242 zapisov novorojenčkov iz Most. Ob njihovih vpisih je zapisanih štirideset hišnih števil; pri tem je v enem primeru ena sama številka obsegala osem stanovanjskih enot. Za navedeno število otrok se je povečalo 86 družin, med katerimi je bilo 50 takih, ki so bile brez svojega doma in brez zemlje v Mostah. V odstotkih je to pomenilo 58 % družin, ki so imele gostaški značaj. Da bo podoba o moči moščanskega gostaštva tistega časa realnejša, je seveda takoj dodati, da te družine niso živele pod strehami moščanskih domov vse hkrati. Priseljevale so se, nekatere so se selile po Mostah po dvakrat, trikrat, če smemo zapisom povsem verjeti, celo po štirikrat in petkrat, pa so se spet odselile kam drugam. Tako je le 111 rojstev pripisati gostaškim družinam, drugih 131 je povečalo število posestniških družinskih članov.

Delitev na posestniške in gostaške družine se zdi naravna in dovolj utemeljena. V okvirih teh dveh skupin je nato iskati nadaljnja socialno-poklicna določila. Tako je med 50 gostaškimi družinskimi hranilci kar 11 označenih vsaj enkrat povsem določeno kot delavec (v dveh ali treh primerih tudi kot tkalec) v tovarni sukna. Mednje velja najbrž brez pridržka prišteti še drugih 6 »fabrikantov«, pri katerih pa delovno mesto ni posebej označeno. Trije nadaljnji očetje nastopajo v rojstnih knjigah kot delavci, v enakem številu tudi kot mesarji, dva sta zidarja in eden sluga. Druga slaba polovica družinskih hranilcev iz gostaške skupine je brez označb ali le z omembo, da gre za gostača.

S pritegnitvijo mrliške knjige bi bilo med moščanske gostače šteti vsaj še dva delavca v suknarni, tri tuje berače in enega zidarja. V poročni

Moščanski kmetje ■ in kmetje — delavci □

(po vpisih otrok v rojstno knjigo) v letih:

⁴ Za ta sestavek so bile pregledane izvirne matične knjige za čas od leta 1780 do 1834, ki jih hrani župnijski urad župnije sv. Petra v Ljubljani. Za kasnejša desetletja so bili pregledani prepisi v ljubljanskem škofijskem arhivu.

knjigi je najti še kakega doslej neupoštevane delavca, zidarja in tudi delavca v suknarni.

Pričakovali bi, da je bila posestniška skupina v osnovi kmečka. Pa vendar je kljub pomanjkljivim podatkom vsaj za pet posestnikov mogoče z gotovostjo trditi, da so bili zaposleni v selski suknarni. Dva nadaljnja sta prav tako označena kot »fabrikanta«, ob drugih prilikah pa tudi kot dežnikar in tesar. Tudi z nekmečko dejavnostjo se je ukvarjal ribič.

Spričo uporabljenih virov se zdi razdelitev pregleda moščanske socialno-profesionalne strukture v 19. stoletju na štiri razdelke še najbolj ustrezna. Tako so v prvi četrtini te dobe (1801—1825) v šempetrskem župnišču zapisali 249 novorojenih Moščanov. V primerjavi s prejšnjim razdobjem je to število pomenilo upad za nekaj več kot eno rojstvo ob desetih ali enajstih rojstvih na leto. Tudi število družin z novorojenci bi bilo kljub štirim dodatnim letom za spoznanje manjše, če bi šteli posebej 12 nepopolnih družin ali tolikšno število porodov nezakonskih mater. V zadnjih dveh desetletjih 18. stol. so namreč za Moste zapisali le en tak primer.

Čeprav računamo, da so bile v tem času zgrajene v Mostah le dve ali tri nove hiše, se vendar zdi število 45 posestniških družin v primeri s prejšnjima desetletjema docela naravna. Ob nekoliko daljšem obdobju imamo pač devet posestniških družin več. Tako je celotni upad prišteti na račun gostaških družin. Le-teh je bilo v tem času v Mostah le 37; v njih se je rodilo 71 otrok. Število posestniških novorojenčkov je bilo potemtakem znatno večje: 178.

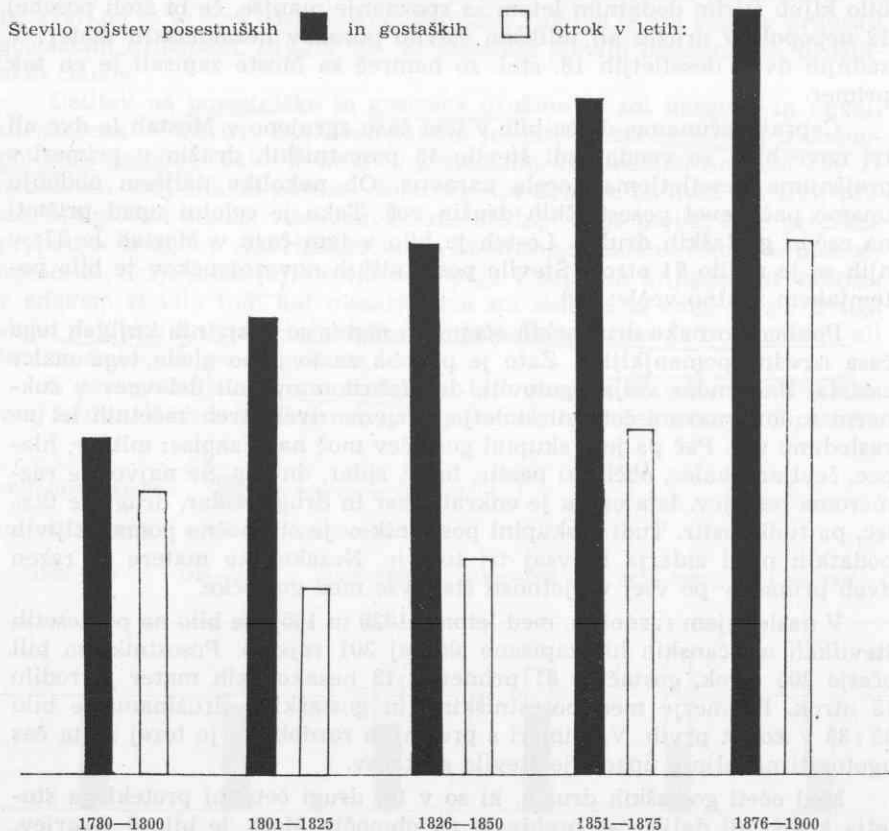
Poklicne oznake družinskih očetov in mater so v krstnih knjigah tega časa izredno pomanjkljive. Zato je podoba za to dobo glede tega malce zastrta. Pa vendar velja ugotoviti, da »fabrikantov« ali delavcev v suknarni v obravnavani četrtini stoletja z izjemo dveh, treh začetnih let ne zasledimo več. Pač pa je v skupini gostačev moč najti zapise: mlinar, hlapec, čevljar, tkalec, občinski pastir, tesar, zidar, dninar. Še največ je razmeroma tesarjev. Ista oseba je enkrat tesar in drugič zidar, druga je tkalec, pa tudi pastir. Tudi v skupini posestnikov je ob močno pomanjkljivih podatkih najti zidarja in vsaj tri tesarje. Nezakonske matere je razen dveh primerov po vsej verjetnosti šteti vse med gostačke.

V naslednjem razdobju, med letoma 1826 in 1850, je bilo na petdesetih številkah moščanskih hiš zapisano skupaj 301 rojstvo. Posestniki so bili očetje 205 otrok, gostači v 81 primerih. 13 nezakonskih mater je rodilo 15 otrok. Razmerje med posestniškimi in gostaškimi družinami je bilo 52 : 35 v korist prvih. V primeri s prejšnjim razdobjem je torej za ta čas ugotoviti nadaljnje upadanje števila gostačev.

Med očetji gostaških družin, ki so v tej drugi četrtini preteklega stoletja krajši ali daljši čas prebivale na območju Most, je bilo 9 tesarjev, 7 dninarjev, bili so 3 čevljarji, prav toliko je bilo tudi krojačev in zidarjev. Dva gostača sta bila dninarja in ob drugi priliki tesarja. Sledili so še kovač, pleskar, ki je bil označen tudi kot dninar, nadalje tkalec, slamnikar, barvar usnja, mizar in delavec v tovarni sladkorja. S pritegnitvijo

mrliške knjige je v tem času v Mostah najti že železniškega čuvaja. Med zaposlenimi so bile še dekletke, med gostači pa so bili še posamezni prej neupoštevani tesarji, čevljarji in zidarji.

V posestniški skupini so kar dvajsetim družinskim »poglavarjem« šempetrski krstitelji mimo oznak kmet, zemljak, celozemljak, polzemljak, domec, birt, četrtzemljak, posestnik ene osmine grunta ali kočar enkrat ali večkrat zapisali še (desetim) tesar, (trem) zidar, (posameznim) tkalec, čevljar, dninar, mesar, žitar, pleskar in zidar pa branjevec. To pomeni, da je bilo med družinskimi očeti — posestniki kar 38,5 % takih, ki so mimo svoje večje ali manjše zemljiške posesti živeli še od te ali one, večidel nekmečke dejavnosti. Med njimi so bili kočarji (11), posestniki osmine grunta (8) in posestnik treh osmin kmetije.

Nezakonske matere so bile označene v štirih primerih kot gostačke, pri treh nam je njihovo poklicno-socialno stanje neznano. Ostale so bile: hči gostača, hči birta, kočarska hči, težakinja, dekla in točajka.

Na petinpetdesetih hišnih številkah je bilo med letoma 1851 in 1875, se pravi v tretji četrtini preteklega stoletja, rojenih v Mostah 405 otrok. Med njimi je bilo 260 hčera in sinov posestniških družin. Za 132 otrok so se pomnožile družine gostačev. 13 otrok se je rodilo dvanajstim nezakonskim materam. To pot je število gostaških družin po polstoletnem premoru spet preseglo, čeprav res za malenkost, družine posestnikov. Ob 60 gostaških družinah imamo opraviti le z 58 družinami s svojim domom.

Pri pregledu poklicne dejavnosti velja upoštevati, da so bile ob vpisih v različnem času lahko tudi poklicne označbe različne. To nam seveda kaže na hoteno ali prisilno prebiranje dela. Tako je bilo v tem času med gostači 13 tesarjev in 7 dninarjev. Delavci brez nadrobnejše oznake so bili trije. Prav toliko je bilo čevljarjev. Dva delavca sta delala v tovarni za sukno. Za ostale veljajo tile posamezni zapisi: delavec v tovarni papirja, delavec v tobačni tovarni, ključavničar — tkalski mojster v predilnici, delavec v tovarni sladkorja, tovarniški delavec — mlinar v parnem mlinu, sodarski mojster, vodja gradbene skupine, železniški čuvaj, zidar — tesar, kolar, pleskar, tovarniški delavec — tesar, dninar — delavec na železnici, nakladalec, dninar — delavec, voznik, dninar — delavec na postaji, mizar, branjevec, nakladalec na postaji, nekdanji sprevodnik — sovoznik, dninar — branjevec, sovoznik — nakladalec — dninar, kovač, zidar, skladiščnik, nakladalec na postaji — zidar. Poklici nekaterih očetov — gostačev nam niso znani.

Posestniki, dejavni tudi zunaj kmetijstva, so bili v največ primerih tesarji; le-teh je bilo med njimi deset. Sledita dva zidarja in po en delavec, delavec v parnem mlinu, delavec v tovarni za sukno — raznašalec časnikov, skladiščni delavec, suknarski pomočnik, čevljar, mesar, branjevec in pleskar. Razen ene izjeme so vsi našteti sodili med kočarje (po številu 15) in posestnike osmine grunta (takih je bilo pet).

Nezakonske matere so bile po dve polzemljakovi hčeri in dekli. Posameznice so bile še delavka v tovarni papirja, kočarska hči, dninarca, četrtzemljakova hči, delavka v tobačni tovarni, šivilja in zemljakova hči.

V zadnji četrtini preteklega stoletja, v letih od 1876 do 1900, se je rodilo moščanskim posestnikom 293 otrok. 206 zapisov v rojstno knjigo tega časa je prišteti skupini gostačev. Rodilo pa je 63 posestniških in 90 gostaških žena; 26 mater je bilo nezakonskih.

Menjavanje poklicev je bilo v tem obdobju očitno še bolj pogosto. Med gostači so bili sedaj po številu na prvem mestu delavci. Z edino označbo delavec je bilo v tej skupini 15 očetov. Osem je bilo tovarniških delavcev in sedem pleskarjev. Pri petih se v zapisih menjuje delavec in tovarniški delavec. Po številu sledijo: tesarji (5), sprevodniki (4), dninarji (4), po dva krojača, zidarja, čevljarja in dninarja — tovarniška delavca. Posamezniki so bili še: kolar, tovarniški delavec — delavec — postrešček, kovač, mizarski pomočnik — pleskar, tovarniški delavec — hišnik v predilnici — tkalski mojster, železniški delavec — delavec, tovarniški delavec — delavec — dninar, železniški delavec — železniški čuvaj, železničar, tovarniški delavec — delavec v tovarni cikoriije — delavec, mlinar, vrvar, predilničar, suknar, gostilničar, krojaški pomočnik — delavec, usnjarski

pomočnik, tovarniški delavec — progovni delavec — ključavničarski pomočnik, tesar — delavec v parnem mlinu — tovarniški delavec — delavec, pekovski pomočnik — delavec v tovarni sukna, dninar — tovarniški delavec — delavec v parnem mlinu, ključavničar, vrtnar — delavec v predilnici, železostrugar, delavec v tovarni za klej, železniški kurjač, klepar, delavec v tovarni za klej — delavec, sedlar in mizar.

Med posestniki je bilo proti koncu stoletja več kot polovica družinskih očetov zaposlenih tudi pri nekmečkih dejavnostih. Pri njih so še vedno prednjačili tesarji; teh je bilo 9. Sledili so 4 pleskarji, 3 tovarniški delavci, 3 sodarji in 3 mizarji. Po dva sta imela označbo dninar, tovarniški delavec — delavec, delavec — tovarniški delavec — delavec v tovarni za sukno. Preostali so bili: branjevec, zidar, pisarniški sluga — delavec — pleskar, kovač na postaji — železniški sluga, gostilničar, čevljar — delavec — pleskar — tovarniški delavec, tovarniški delavec — delavec — pleskar, tovarniški delavec — krovec.

Nezakonske matere so bile v največ primerih tovarniške delavke. Teh je bilo 13. Njim je prišteti še dve delavki v predilnici. Na drugem mestu so bile gruntarske (zemljaške) hčere; bilo jih je 5. Sledita dve delavki in nato kočarska vdova, polzemljaška hči, vdova — kmečka hči in mati neznanega poklica.

Ker nam je ohranjen del gradiva od popisa prebivalstva iz leta 1931,⁵ velja tudi za čas dovolj očitne vključenosti obravnavanega območja v ljubljanski predmestni pas upoštevati njegov poklicno-socialni prerez. Tako je tega leta živelo v starih okvirih moščanskega vaškega naselja ob Zaloški cesti 68 posestniških družin. Le dvajsetim »poglarvarjem« teh družin pa je bilo kmetovalstvo tudi še glavni poklic. Med preostalimi posestniki je bilo 6 pleskarjev in 5 »zvaničnikov« državnih železnic. Bili so 3 mizarji, 3 železniški sprevodniki in 3 gostilničarji. Sedlarja in trgovca sta bila po dva. Sledijo: upokojenec, državni »zvaničnik«, poduradnik (jetničar), zasebnik, sodar, tapetnik, klepar, pleskar državnih železnic, železničar, krojač, črkoslikar, upokojenka tobačne tovarne, delavec, preužitkarica, ključavničar pri železnici, železniški kurjač, sodar-uslužbenec tovarne za klej, upokojenec državnih železnic, tesarski mojster, kretničar na železnici, strojarski pomočnik, delavec tobačne tovarne, kamnoseški mojster in čevljarski pomočnik.

Tudi tam, kjer so bili družinski »poglarvarji« še kmetije, so bili družinski člani v največjem delu zaposleni že zunaj domače kmetije. Samo osem družin je bilo leta 1931 v Mostah še povsem kmečkih.

Najemniških družin je bilo v starem moščanskem okviru obravnavanega leta 55. Njihovi »poglarvarji« so bili v 13 primerih delavci ali delavke. Železničarjev je bilo 7, 3 so bile gospodinje, bila sta po 2 zidarja, tesarja, pleskarja in kleparska pomočnika, čevljarja (eden od teh čevljarski mojster) in vzdrževanec občine. Posamezniki so bili: kurjač državnih železnic,

⁵ Tu gre za družinske liste popisa prebivalstva iz leta 1931, ki jih hrani MALj. V pričujočem sestavku so upoštevani le prebivalci ob Zaloški cesti v okvirih katastrske občine Moste.

barvarski pomočnik, najemnik gostilne, uslužbenec državnih železnic, trgovski potnik, perica, zidarski polir, strojna pletilja, preužitkar, ključavničarski pomočnik, strojevodja, delavec kemične tovarne, tobačni delavec, sobni slikar, trgovski pomočnik, služiteljica, godbenik, dekla, trgovski poslovodja in mesar.

Poklicno podobo tedanjih Most so dopolnjevali še podnajemniki. Tako so pri posestnikih stanovali še trije delavci, zidar, pleskar, krojač, vajenec in občinski revež. H kmečkim, gostilničarskim in trgovskim družinam je šteti še 3 hlapce in 10 deklet. Pri najemniških družinah so živeli podnajemniki: 3 delavke in 2 delavca, čevljar, krovec, zidar, kamnosek, dekla, ključavničar, mizar in kovač na železnici.

Poglavitna razvojna črta, ki se nam kaže pri pregledu poklicno-socialne strukture izbranega naselja skozi poldrugo stoletje, je krivulja upadanja gostastva skozi prvo polovico preteklega stoletja in takoj nato njegov ponovni dvig. V zadnji četrtini stoletja je bila v tem pogledu začetna točka spet dosežena. Zdi se, da je bila možnost nadaljnje koncentracije prebivalstva ob sorazmerno skromni gradbeni rasti naselja s tem tudi izčrpana. Označba »kmetijsko-delavsko naselje« za Moste v času, s katerim tukaj končujemo,⁶ bi utegnila biti primerna tudi za dobo, s katero smo ta pregled začeli. Seveda je takoj dodati, da je ta kontinuiteta v ljubljanskem obmestju bolj ali manj izjemna. Konec velike suknarne na Selu v prvih letih preteklega stoletja⁷ je pomenil takoj tudi ponovno delno pokmetenje Most. Delavstvo, ki si je našlo v suknarni zaposlitev, se je, ko so jo zaprli, kot vse kaže, večidel razselilo.

Selska manufaktura sukna in delavci v njej so torej v pričujočem okviru sklenjen problem. Na temelju uporabljenih virov sicer ni bilo mogoče ugotoviti njihovega števila na območju Most, dovolj razvidna pa je njihova navzočnost v vasi v taki meri, da bi bila označitev tedanjih Most kot kmečko-delavskega ali morda celo delavsko-kmečkega naselja povsem upravičena. To podobo so naselju tedaj dajali domačini in tisti, ki so se predvsem zaradi obstoja selske suknarne priselili od drugod. Zelo zanimivo bi bilo seveda vedeti, od kod vse je suknarna pritegovala ljudi. Teh podatkov uporabljeni viri ne dajejo. Nekateri močno osamljeni zapisi, ki se nanašajo predvsem na žene moščanskih gostačev tistega časa, nam narekujejo domnevo, da je bila po vsej verjetnosti predvsem le bližnja ljubljanska okolica rezervoar za selsko delovno silo, nastanjeno v Mostah. Sicer pa, ali si niso morda številni selski delavci šele v ljubljanskem obmestju ustvarili družine? Po prav tako nezanesljivem sklepanju po primkih je moč ugotoviti le to, da je bilo prav gotovo dvakrat toliko gostačev rojenih zunaj Most kot v vasi.

⁶ Opredeleitev vasi Moste za splošno državno statistiko s strani županstva občine Moste leta 1930 — MALj, mošč. obč. arhiv, fasc. O.

⁷ Prim.: Jože Šorn, Ljubljanska suknarna. Zgodovinski časopis IX (1955), str. 84; Dr. Ivan Slokar, Ljubljanska suknarna. Zgodovinski časopis XVI (1962), str. 76.

Dosedanje historiografske obravnave selske suknarske manufakture⁸ so dale dokaj jasno podobo, kaj smemo od pisanih virov pričakovati tudi za etnološko podobo selskega suknarskega delavstva; tako se vsaj zdi. Verjetno ne bo mogoče tamkaj razkriti sliki dodati nič bistvenega. Pomembnejša utegne biti le nadrobnejša raziskava poklicno-socialnega razvoja širše okolice kmetijskega in industrijskega Sela⁹ in kmečko-delavskih Most. Vsekakor pa velja že sedaj mimo Sela še Moste zapisati v neizpolnjeni seznam tistih območij 18. stoletja na Slovenskem, kjer imamo vsaj potencialno opraviti tudi z delavskim načinom življenja in z delavsko kulturo.

Izjemni položaj Most se je v začetku 19. stoletja zaradi gospodarskega propada suknarne spremenil. Če lahko sprejemamo že omenjene ocene o kmečkosti naselja in o izoliranosti od mesta vse do zadnjih dveh desetletij preteklega stoletja,¹⁰ se moramo seveda spričo prej navedenih podatkov povprašati po značaju tega kmetijstva. Dejstvo, da v protokolu franciscejskega katastra med zapisi posestnikov ne najdemo tudi obrtnikov,¹¹ nam spričo podatkov v matičnih knjigah očitno ne daje dovolj stvarne podobe. Kočarji in malozemljaki so se bili (mimo gostačev) prisiljeni v večjem delu ukvarjati še občasno ali stalno tudi z različno neagrarno dejavnostjo. To pa je za preučevalca ljudske kulture bistvenega pomena. Odpira se le vprašanje, ali je moščanska podoba te dejavnosti, kolikor in kakor je razvidna iz matičnih knjig, vsaj do neke mere reprezentativna za slovensko podeželje 19. stoletja, ali pa velja samo za obmestne vasi. Če je bila po slovenskih vaseh preteklega stoletja potencialna rokodelska dejavnost vsaj približno tako razvita kot v Mostah, je seveda treba pri opredeljevanju ljudske kulture, njenih oblikovalcev in nosilcev s tem tudi neogibno računati. V nasprotnem primeru bi veljalo opredeliti obseg teh in podobnih naselij in jih obravnavati posebej.

V »kmečki« fazi razvoja Most, tja do konca tretje četrtine 19. stoletja, so bili v vasi kot posestniki ali kot gostači dejavni tako rekoč vsi rokodelci, ki so bili potrebni kmečkemu prebivalstvu. K ljubljanskim mestnim obrtnikom se zato najbrž niso kaj dosti zatekali po storitve. Prav gotovo pa je obmestje ponujalo svojo delovno silo mestu in drugim podeželskim krajem. Samo sprašujemo se lahko, kje vse je delala in koliko je imela dela vrsta moščanskih tesarjev, ki je skoraj že dajala naselju posebno poklicno obeležje. S tesarji pa so bila nasičena tudi nekatera druga vaška naselja na vzhodnem obmestnem obodu Ljubljane.¹²

⁸ Dr. Rudolf Andrejka, Najstarejše ljubljanske industrije. Kronika slovenskih mest I (1934), str. 58 sled.; I. Slokar, n. d.; Jože Šorn, n. d. in Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov. Odlomek iz našega zgodnjega kapitalizma. Zgodovinski časopis VI—VII (1952—1953), str. 663 sled.

⁹ V. Leban, Razvoj Most. Mošč. kronika II-1958, št. 1, str. 24.

¹⁰ n. d. II-1958, št. 1, str. 26, št. 2, str. 50—51.

¹¹ n. d. 2 (brez letnice), str. 25.

¹² Svetozar Ilešič, Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju. Geografski vestnik X (1934), str. 99; Pavla Štrukelj, Pranje perila v okolici Ljubljane. Slovenski etnograf XI (1958), str. 133.

Bolj ali manj popolna odsotnost industrijskega delavstva v Mostah v prvi polovici 19. stoletja je bila kajpak povezana s tedanjim stanjem gospodarstva v Ljubljani. Skoraj tri desetletja dolgo pomanjkanje vsake večje ljubljanske industrije po prenehanju dela v suknarni na Selu je moralo odsevati tudi v obmestje. Malce preseneča le nadaljevanje tega stanja deloma tudi še v času, ko sta v Ljubljani že delali tovarna sladkorja in bombažna predilnica. Območje naseljenosti njunega delavstva bo pač treba iskati bolj v njuni bližini. Pa vendar je v Mostah zapisan, kot je bilo razvidno prej, vsaj en primer tovarniškega delavca že tudi v tem času. Ob komaj dograjeni železnici je bila v Mostah tudi že družina železniškega čuvaja.

Na povezanost razmeroma precejšnjega dela prebivalstva Most s tedanjo industrio v Ljubljani in njeni okolici in s prometom kažejo podatki o socialno-poklicni strukturi moščanskega prebivalstva v tretji četrtini stoletja. Mimo kmetov in rokodelcev so živeli v naselju delavci skoraj vseh pomembnejših industrijskih obratov tedanje Ljubljane, sladkorne tovarne, parnega mlina, predilnice, tobačne tovarne, vodmatske suknarne, vevške papirnice in seveda železnice. Industrijsko delavstvo je v neki meri naseljevalo ljubljansko obmestje prej, kot se nam zdi po le nekaterih kulturnih sestavinah. Seveda se na to takoj veže vprašanje, kakšne so mogle biti v tistem času kulturne razlike med prvo generacijo industrijskih in drugih delavcev, med podeželskim, s cehovskimi prežitki neobremenjenim rokodelstvom in kmečkimi polproletarci na določenem, v našem primeru obmestnem območju.

Ob višku populacijske gostote Ljubljane v začetnih desetletjih druge polovice preteklega stoletja¹³ in ob verjetno ne dosti drugačnem položaju v okvirih tedanje pozidanosti predmestij bi bilo povsem razumljivo, da so si bili prišleki prisiljeni iskati stanovanja tudi v obmestnih vaseh. Zanimivejše od morebitne potrditve takega sklepanja bi bilo z etnološkega vidika vedeti, kakšen je bil njihov odnos do bivanja v mestu ali po okoliških kmečkih in kočarskih hišah. Samo bivanje pod gruntarsko, kajžarsko, predmestno ali mestno streho še nikakor ne razkriva v vsakem primeru kompleksne kulturne podobe stanovalcev. Gre namreč za vprašanje, kakšen je bil morebitni razkorak med posameznimi skupinami prebivalcev Most v tedanjem času glede omenjene podobe. Odpira se problem kulturne enovitosti naselja, v nekem pogledu celo vprašanje tako imenovane vaške skupnosti.

Mostam zadnje četrtine preteklega stoletja se je v poklicno-socialnem pogledu kljub skoraj kar nemestni rasti prebivalstva¹⁴ že povsem določno kazala pot med bodoča ljubljanska predmestja. Gostaštvo se je v tem času številčno še okrepilo. Njegova poklicna podoba je postala še bolj pisana. Še zlasti je bilo čutiti spremenljivost v oblikah dela za vsakdanji kruh,

¹³ Prim.: Vlado Valenčič, *Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane*. Kronika V (1957), zv. 3, str. 121.

¹⁴ Valter Bohinec, *Ljubljanska mestna aglomeracija in njena antropogeografska meja*. Geografski vestnik II (1926), str. 34.

nekateri rokodelci so se zaposlovali tudi kot delavci v tovarni in drugod. Med moščanskimi posestniki jih je bilo več kot polovica stalno ali občasno zaposlenih tudi zunaj domačega kmečkega dela.

Nadaljnje bolj ali manj intenzivno »utapljanje« moščanskega kmetstva je bil dolgotrajen proces, ki tudi danes še ni povsem dokončan. Pre-rez skozi stanje ob popisu prebivalstva leta 1931 kaže (še posebej spričo tesne povezanosti vasi s sosednjimi povsem nekmečkimi območji) na dokaj izrazito predmestno fazo tega razvoja. V tem času je vas izgubila npr. tudi svojo posebno hišno numeracijo in se zlila v tipično predmestno in enotno Zaloško cesto. Formalni akt pripojitve moščanske okoliške občine tako imenovani Veliki Ljubljani septembra 1935 je pomenil v politično-upravnem pogledu potrditev resnično tesne povezanosti širšega moščanskega okoliša z mestom. Pa tudi za Moste v ožjem pomenu besede, ki so imele »še najmočnejšo kmetijsko osnovo v bivši občini«, ¹⁵ je bil obmestni položaj, ki nas na tem mestu zanima, verjetno res že nekaj desetletij dejansko mimo.

II.

Po protokolih h katastrski mapi iz leta 1868¹⁶ je bilo med moščanskimi posestniki 24 kočarjev, 12 lastnikov osmine grunta, 10 polzemljakov, 6 maseljčarjev, 5 gostačev. Bila sta še po dva celozemljaka, posestnika treh osmin in treh četrtin kmetije. V bistvu enako podobo dajeta družinski knjigi šempetrške župnije za Moste.¹⁷ Na teh posestvih živeče moščanske družine so bile seveda člen rodovin, ki so bile naseljene v Mostah že zdavnaj,¹⁸ in takih, ki so verjetno živele v Mostah ali vsaj na kasnejšem domu le krajši čas. V letih od 1826 do 1880 je bila v okviru naštetih domačij kontinuiteta v rodu v 13 primerih gotovo pretrgana. Niso nam znani razlogi za prehajanja vseh teh domačij na nove gospodarje. V nekaj primerih je rod dotedanjih posestnikov očitno izumrl. Za nekatere domačije pričajo uporabljeni viri, da so bile prodane. V dobrih petdesetih letih je blizu 30 % posestev tako ali drugače prešlo v tuje roke. Zaradi različnosti družbenozgodovinskih razmer nam ta odstotek najbrže ne more dati niti približnega merila obsežnosti tega pojava tudi za druge dobe. Kljub temu pa nas dokaj prepričljivo opozarja na precejšnjo mobilnost sicer stalnega kmečkega prebivalstva in s tem na zelo pomemben vir prenašanja najrazličnejših kulturnih oblik. V Moste so se v omenjenih petdesetih letih priselile nove posestniške družine, ki so bile po izvoru iz krajev: Podbrdo

¹⁵ Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 375.

¹⁶ Protokole in mapo katastrske občine Moste iz leta 1868 hrani AS v Ljubljani.

¹⁷ »Status animarum« šempetrške župnije za Moste v dveh knjigah, prva iz leta 1854, druga iz kasnejšega časa; hrani ju župnijski urad šempetrske župnije v Ljubljani.

¹⁸ Glede starosti Most je upoštevati M. Kosovo knjigo Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955, str. 57, in razpravo Starejša in mlajša naselja v okolici Ljubljane, Geografski vestnik XXIII (1951), str. 157 sled.

na Tolminskem, Srednja vas pri Šenčurju, okolica Kranja, Šmarje, Žalna ali lipoglavska fara, Studenec, Mala vas ali Stožice, Štanga ali Dolsko. Posameznim družinam so bile vmesne postaje pred zasidranjem v svojem domu Poljane, Vodmat in same Moste. Preostali novi posestniki moščanskih domačij so bili po izvoru Moščani, med njimi tudi že dotedanji lastniki zemlje in hiš.

Vnašanju tujih, moščanskemu življenju morda manj znanih ali povsem neznanih kulturnih sestavin so se moščanske domačije potencialno odpirale ob vsakokratni menjavi generacij v vodstvu gospodarstev. Večje ali manjše število primožitev ali priženitev iz drugih krajev je imelo svoj nedvomni vpliv na sklenjenost naselja. Če si s tem zornim kotom skušamo ogledati moščanske posestniške družine v letu 1826, nam je ustrezna podoba zaradi pomanjkljivih podatkov precej zamegljena. Z gotovostjo lahko npr. za to leto trdimo, da je bilo 93 % takih družin, kjer je bil eden od zakoncev (v največ primerih mož) doma iz Most. O preostalih družinah v tem pogledu ne vemo nič. Oba starša sta bila gotovo Moščana pri 45 % družin. Za 18 % nadaljnjih mater in žena je moč navesti prejšnja bivališča zunaj Most. Ti kraji so: Vodmat, Zalog, Tomačevo, Spodnja Šiška, Šentvid nad Ljubljano, Češnjica pri Sostrem in dvakrat sosednje Selo. Če bi si dovolili neznanih 37 % sorazmerno razdeliti na navedeni postavki, bi lahko z večjo ali manjšo verjetnostjo računali, da se je dobra tretjina žena moščanskih gospodarjev konec prve četrtine preteklega stoletja primožila iz krajev ne preveč oddaljenih od Most.

Ker imamo za sledeča razdobja izčrpnjše podatke, se nam kaže podoba o izvoru nemoščanskega življa v moščanskih posestniških družinah v nekoliko manj hipotetični luči. Neveste moščanskih posestnikov, ki so bili pri poroki v drugi četrtini 19. stoletja v domači župniji, so bile doma v 17 primerih od 38 porok zunaj Most. Blizu polovica kočarskih in zemljaških žena je bila torej v tem času iz drugih krajev. Le-ti so: Štepanja vas (3 primeri), Stožice, Vodmat, Šmartno (po 2 primera), Studenec, Sneberje, Šempetrsko predmestje, Hrastje, Dobrunje, Podgora nad Ljubljano, Selo in Vevče. Recimo, da se je to število v primerjavi s prejšnjim časom nekoliko povečalo; oddaljenost njihovih bivališč od novega doma je ostala v bistvu ista. Med možmi so se štirje priženili v Moste; bili so iz Spodnje Hrušice, Polja pri Vodica in dva iz Sela. Preostali so podedovali domačijo staršev.

Moščanke so prevladoval v novih posestniških zakonih tudi v naslednji četrtini preteklega stoletja (med letoma 1851 in 1875). 57 % nevest je bilo v tem času iz Most. Sem bi veljalo prišteti še nevesti iz Šempetrskega in Kapucinskega predmestja, ki sta bili po rodu Moščanki, pa sta v ljubljanskih predmestjih služili kot dekli. Med drugimi kraji so bili Štepanja vas in Vič (po dva primera), Tomačevo, Jarše, Vnanje gorice, Šmartno, Vodmat, in Selo. Možje so se priženili na moščanska posestva iz Dobrunj, Šempetrskega in Kapucinskega predmestja, Zgornje Šiške, Vrhnike, Zadvara, Bizovika, Štepanje vasi in v treh primerih iz Most.

Presenetljivo velik je bil delež Moščank v moščanskih posestniških zakonih, sklenjenih v poslednji četrtini preteklega stoletja. Kar 37 nevest je živelo pred poroko v Mostah, le 10 jih je do poroke živelo v krajih: Vodmat (2 primeri), Studenec, Podmolnik, Št. Pavel pri Lipoglavu, Plešivica pri Brezovici, Podgorica in Glinek pri Šmarju, Kolodvorska ulica in Poljanska cesta v Ljubljani. Delno dosegljivi podatki tudi za rojstne kraje mladoporočencev pa nam vendar izdajajo, da je bilo 10 nadaljnjih nevest, sicer živelih v Mostah, rojenih zunaj njih. Med njihove rojstne kraje je tako šteti še Studenec (3 primeri), Jesenje pri Hotiču, Dobrovo, Štepanjo vas, Šmarje, Podpeč, Spodnjo Slivnico in Soro. Spričo velikega števila priženitev je večje tudi število krajev, od koder so se priselili moške v Moste. Med njimi sta po dvakrat zapisani vasi Pance pri Lipoglavu in Zgornja Šiška, enkratni so zapisi Vodmata, Zgornje Hrušice, Viča, Št. Pavla in Poljanske ceste v Ljubljani. Dobrunje, Pance, Zagreb, Stožice, Grosuplje in Podbrdo na Tolminskem pa so rojstni kraji mož, ki so sicer že pred poroko živeli v Mostah, vendar so se očitno prej ali slej priselili od drugod.

V predmestni fazi razvoja obravnavane vasi, v času, ko so bili zunaj kmetijstva zaposleni prebivalci v popolni prevladi tudi v posestniški skupini, je bila podoba izvira vaščanov kajpak do neke mere drugačna. Po rojstnih krajih je bilo ob popisu prebivalstva leta 1931 59 % moščanskih posestnikov po rodu iz Most.¹⁹ Odstotek posestniških žena je bil v tem pogledu za 12 % nižji. V rahli večini so bile torej v primerjavi z Moščankami žene, ki so se rodile v naslednjih krajih ali območjih tedanjih občin: Dobrunje in Polje (po 5 primerov), ljubljanska mestna občina in Brezovica (po 3 primeri), Ježica in Litija (po 2 primera), Dobrova, Vodice, Mengeš, Slivnica, Mlačevo in Šentjur pri Grosupljem, Rudnik, Hotič, Žalna, Begunje, Ribnica, Sušak in nedoločen kraj na Primorskem (posamezni primeri). Manjši del posestnikov pa je bil rojen v tedanji dobrunjski občini (pet primerov), v območju ljubljanskega mesta (3 primeri), na Primorskem (2 primera), v posameznih primerih še na Rašici in v Šentvidu nad Ljubljano, v Naklem, na Ježici, v Dolu, Polju, na Vrhniki, v Šmarju in Šentjurju pri Grosupljem, v Grosupljem, Sodražici, Brezovici in v Avstriji.

Na predmestnem območju pridobljene izkušnje nam pričajo, da dajejo kulturni podobi predmestnih naselij posebno obeležje pač predvsem tiste družine ali rodbine, ki imajo v njih svoj kolikor toliko stalni dom. Take so seveda predvsem le posestniške družine. Kljub temu pa gostaštva nikakor ne gre v nobenem pogledu puščati iz vida, saj njegova navzočnost, zlasti še v večjem številu, kljub večji mobilnosti in tudi zaradi nje pomeni v nekem pogledu posebno kvaliteto, ki jo gre zato tudi obravnavati posebej. Tako smo storili ob pregledu poklicno-socialne strukture. Podobno si velja, kolikor to seveda dopuščajo uporabljeni viri, ogledati še območje, od koder so se gostači priseljevali in se povezovali v nove rodbinske zveze. Viri pa so za konec 18. stoletja in za prvi dve desetletji

¹⁹ Pri tem so upoštevani tedanji moščanski občinski okviri, v katere so sodile tudi nekatere manjše obsavske vasi.

prejšnjega stoletja v navedenem pogledu sila skopi. Redke navedbe krajev, ki so bili bivališče predvsem nevestam pred poroko, nam ne dajejo, kot že rečeno, nobene zanesljive podobe o izvira moščanskega gostaškega življa tistega časa. Vendar nam zapisi Fužin, Tomačevega, Sela, Poljan, Šiške, Šentvida, Vodmata in Šempetra le dajejo neko predstavo o območju, v katerega okviru so se Moščani povezovali z ljudmi zunaj Most.

Močno nepopolna je podoba izvira moščanskega gostaštva tudi za naslednja razdobja. Na voljo so nam sicer podatki o bivališču mladoporočencev v času poroke, to pa seveda še zdaleč niso vedno tudi njihovi rojstni kraji. Tako lahko npr. za čas od 1826 do 1850 trdimo le, da sta pri 68 % novih, v šempetrski fari sklenjenih družinah živela oba zakonca že ob poroki v Mostah. Preostali zakonski možje in žene so se na gostaščino priženili in primožile v Moste s Poljan (2 primera), iz Šempetra, Sela, Spodnje Šiške, Brezovice in Senožeti pri Dolskem. Trije bolj ali manj naključno zapisani rojstni kraji so Šentjakob ob Savi, Št. Lovrenc ob Teme-nici in Zbelovo na Štajerskem. Tamkaj rojeni zakonci so živeli pred po-roko v dveh primerih v Mostah in v enem primeru v Šiški.

V letih od 1851 do 1875 sta le pred polovico porok živela oba bodoča zakonca — gostača v Mostah. Preostale nove gostaške družine tega časa so sestavljali tudi priseljenci iz Šempetrskega predmestja in Vodmata (po trije primeri), iz Zaloga (dva primera), iz Poljanskega predmestja, Štepa-nje vasi, Zadvora, Sapa, Laz in Studenca.

Poleg bivališča pred poroko pa so nam vsaj za del ženinov in nevest, ki so zasnovali nove moščanske gostaške družine v zadnji četrtini pretek-lega stoletja, znani tudi njihovi rojstni kraji. Med 26 zapisi je ob možeh petkrat najti Moste, trikrat Ljubljano, dvakrat Dobrovo, v posameznih primerih še Dolsko, Janče, Polico, Slape, Spodnjo Hrušico, Zgornjo Šiško, Daljni vrh pri Novem mestu, Barje, Senožeti, Vrhniko, Škofjo Loko, Zgor-nji in Spodnji Kašelj, Kresnice, Št. Gotard in Bosno. Med 22 navedenimi rojstnimi kraji nevest so desetkrat omenjene Moste, dvakrat so zapisali ljubljansko civilno bolnico in v posameznih primerih še Podutik, Morav-če, Laze, Vodmat, Studenec, Pristavo pri Mengšu, Borovnico, Loke pri Trbovljah in Notranje gorice. Če k temu dodamo še v prejšnjih razdobjih upošteevane kraje bivanja pred poroko, je v letih 1876—1900 ta podoba naslednja: 55 % mladih gostaških zakonov so sklenili Moščani. Po poroki so se selili v Moste v največ primerih moški. Priseljevali pa so se iz Vod-mata (5 primerov), s Poljanske ceste (2 primera), v posameznih primerih iz Sela, Vevč, Podmolnika, s Studenca, iz Zgornje Šiške, Kravje doline, Hrdeckega vasi, iz ljubljanskih ulic — Kolodvorske in Konjušne.

Da bo podoba o navezovanju poročnih zvez Moščanov s prebivalci so-sednjih in oddaljenejših območij jasnejša, si velja ogledati še bivališča partnerjev tistih ženinov in nevest, ki jih v Mostah, vsaj glede na zapise v rojstni knjigi, po poroki ne zasledimo več. Tu gre predvsem za tiste Mo-ščane in Moščanke, ki so se poročili (v Šempetru) na tuje domove zunaj Most, pa tudi za nekatere, ki so si kot gostači poiskali bivališča za nasta-jajočo družino zunaj domače vasi in mimo stanovanj iz časa svojega sam-stva. Z Moščani ali Moščankami poročeni so bili tako v letih 1826—1850

še iz Poljanskega in Šempetrskega predmestja (po 4 primeri), s Sela (2 primera), iz Slap, Zgornje Hrušice, Podpeči, Orlj, Sadinje vasi, Podgore nad Ljubljano, Bizovika in iz Tržiča. Za čas v letih 1851—1876 je v tem pogledu navesti kraje: Šempetrsko predmestje in Vodmat (po 4 primeri), Kurja vas (3 primeri), Šmartno, Selo, Zgornja Hrušica, Štepanja vas in Tomačevo (po 2 primera), ljubljansko Gradišče in Rožna ulica, Trnovo, Poljansko predmestje in Stožice (posamezni primeri). V poslednji četrtini 19. stoletja je v to zvrst krajev šteti še Vodmat (5 primerov), Štepanjo vas (4 primeri), Zgornjo Hrušico, ljubljansko Poljansko cesto, Tomačevo in Studenec (po 2 primera), Spodnje Gameljne, Bizovik, Fužine pri Zagradcu, Malo vas in Vevče (posamezni primeri).

Moščanski posestniški skupini iz leta 1931 velja dodati še rojstne kraje družinskih »poglarjev«, njihovih žena, služinčadi in podnajemnikov, ki so bili v Mostah v tem letu na stanovanju. Ta gostaška, neposestniška skupina je bila seveda v tem času v večjem delu rojena zunaj Most. Le dobra četrtina (27 %) je bila med njimi po rojstvu Moščanov. Med drugimi kraji je bilo na prvem mestu območje tedanje občine Dobrunje. Od tam je bilo 13 zastopnikov prej označene zvrsti ljudi. Sledijo Primorci, katerim so enotno označevali kot kraj rojstva Italijo (12 primerov). S po več zastopniki so še kraji ali občine: Polje (8), Ljubljana (5), Ježica (3), Moravče, Dobrova, Šmarje pri Ljubljani, Zagradec na Dolenjskem, Medvode, Košanjevica, Rudnik, Mošnje, Trebeljevo in Brezovica (po 2 primera). Posamezniki so se rodili še v Mokronogu, Veličanah pri Ptuj, na Blokah, v Zgornjem Logatcu, Ptuj, na Prevojah, v Stari Loki, Kočevju, Središču ob Dravi, Cerkljah, na Svetini pri Celju, Igu, v Šenčurju, Zadvoru, Grosupljem, Sentjurju pri Grosupljem, Šmihelu pri Novem mestu, Črnučah, Kamniku, Stari cesti, Sentjakobu, Sentrupertu, na Senovem, Vrhniki, v Novi Štifti, Blagovici, Stari Oselnici, v Djakovem, Debru, na Sušaku, na Avstrijskem, Nemškem in Češkem.

Vsi doslej navedeni kraji nas z etnološkega vidika predvsem le opozarjajo, v kakšni meri in od kod moremo računati v obmestju s tujimi kulturnimi vplivi. Navedene oblike prenašanja le-teh seveda še zdaleč niso edine. Ne da pa se verjetno zanikati, da so selitve kulturnih sestavin skupaj z njihovimi nosilci najbolj uspešne. Zato so mimo spreminjanja poklicnosocialne strukture prvotnega prebivalstva tudi priseljenci prav gotovo znamenje nekega kulturnega procesa. Ker je tukaj obravnavano naselje obmestno, nam navedeno vprašanje tudi narekuje, da skušamo opredeliti odnos med dvema toliko poudarjenima kvalitetama, kot sta mesto in vas.

Glede na razmeroma veliko število tako rekoč sosednjega mestnega prebivalstva nas ob primeru Most nedvomno takoj preseneti zelo nizki odstotek priseljencev iz mesta. Pri podrobnem ogledu prišlekov v posestniški skupini imamo namreč vse do konca 19. stoletja največ opraviti z vaščani naselij, ki mejijo na Moste ali vsaj niso preveč oddaljeni od njih. Med Lipoglavom in Zgornjo Šiško, med Zalogom in Vičem so osredotočene vsaj štiri petine krajev, od koder so prihajali ljudje v moščanske posestniške družine. Med njimi ostaja Ljubljana brez posebnega pomena. No-

tranje mesto je povsem brez zastopstva; priseljenci iz predmestij v smeri proti Mostam so v večji meri le služili v Ljubljani kot hlapci in dekle. Čeprav Ljubljana ni bila pregraja vaščanom z druge strani mesta, da bi se ne ženili in možili v Moste, je bilo vendar čutiti priliv predvsem iz naselij zunaj Ljubljane na jugovzhodu, tudi na severovzhodu in vzhodu. Kje v Zgornji Šiški ali na Viču smemo torej glede na njuno lego pričakovati podobno gravitacijo.

19st
V vas Moste so se torej v preteklem stoletju priseljevali tako rekoč izključno vaščani. Tudi poročne zveze Moščanov so segale kvečjemu do ljubljanskih predmestij, kjer kmečkega prebivalstva prav gotovo tudi ni manjkalo. Takšno podobo nam dajejo pač podatki za posestniško skupino. Večji delež predmestnega življa, vsaj prehodnega, po izvoru pa prav gotovo le z redkimi izjemami vaškega, je dobivala skupina gostačev. Po socialnem položaju ali poklicu med njimi ni bilo ljudi, ki ne bi bili za tedanje Moste povsem običajni.

Če pritegnemo podatke za rojstne kraje v družinski knjigi za drugo polovico preteklega stoletja, ter skupno upoštevamo posesnike in gostače ter vse njihove družinske člane, ki so se rodili zunaj Most, se nam zariše meja pritekanja prebivalstva v Moste v krogu med naslednjimi kraji: Naklo — Kamnik — Krašnja — Moravče — Sava — Šmartno pri Litiji — Stična — Turjak — Borovnica — Vrhnika — Škofja Loka — Naklo. Kraji zunaj tega tako rekoč skrajnega okvira priseljevanja so bili do konca 19. stoletja v resnici le izjemoma zastopani. To območje je bilo torej razmerna dokaj omejeno, po obsegu skromno, z zelo močnim težiščem na najbližji vaški okolici Most. Izrazitejši podaljšek tega težišča je segel na obeh straneh Golovca proti jugovzhodu.

V bistvu podobno notranjo razporeditev so kazali tudi rojstni kraji priseljencev predmestnih Most ob popisu prebivalstva leta 1931. Kakor je bilo razvidno že iz naštevanja rojstnih krajev, pa so prejšnji zunanji okviri priseljevanja razpadli. Iz znanih razlogov je to pot posebej računati s priseljenci s Primorskega. Nekoč skoraj izključno kranjsko sestavo moščanskega prebivalstva je sedaj dopolnjevalo med drugim tudi že nekaj Štajercev. Tako so tudi Moste v tem pogledu v najspljošnejših potezah sledile drugim predmestnim območjem in do neke mere tudi mestu samemu. Po izvorni sestavi svojega prebivalstva je vas dobila tako tudi že bolj vse-slovenski značaj. Kljub znatnemu porastu Ljubljane pa se delež v ljubljanskih občinskih okvirih rojenega moščanskega prebivalstva ni prav nič povečal. Prej bi verjetno lahko trdili nasprotno. Moste tridesetih let lahko pač štejemo skupaj z drugimi predmestji med tista območja, kjer so se podeželjani ustavljali na svoji poti v mesto. Pot v nasprotni smeri ni bila običajna. V nasprotju z novo nastalimi predmestnimi območji, omenimo n. pr. Rožno dolino ali Zeleno jamo, pa je v Mostah in njim podobnih krajih le treba tudi v tem času računati z avtohtonim kmečkim in kajžarskim življem, kar daje takim predmestnim delom spet svojo podobo. Prebivalci predmestij brez te sestavine so se tega dokaj dobro zavedali.

III.

V začetku prejšnjega razdelka navedenemu številu moščanskih kočarjev, polzemljakov, celozemljakov in tako dalje bi veljalo seveda takoj dodati, da so bile te oznake v konkretnih primerih večkrat po vsebini sporne. Spričo spreminjanja obsega posameznih posesti je nastajala očitna neskladnost med podedovanimi kategorijami in dejanskim stanjem. Tako je npr. po oceni čistega dohodka leta 1880²⁰ zavzemala eno prvih mest v okviru moščanske katastrske občine maseljčarjeva domačija. Kar trije polzemljaki so bili po svoji posestni moči v tistem času v spodnji polovici moščanskih gospodarstev, ena petina kočarjev pa se je prebila v zgornjo polovico. Na splošno so bile kajžarske hiše seveda na začetju po posestni teži razvrščenih moščanskih domačij. Toda dodati je treba, da je bilo ob občutnejših posestnih spremembah v letih od 1826 do 1880 razmeroma več kočarskih posestev, ki so se širila, katerim so dodajali nove parcele, kot pa zemljaških. Pri tem so bili, kot vse kaže, zaposleni vsi kočarji z vidnejšim povečanjem zemlje med omenjenimi leti tudi zunaj svojega domačega gospodarstva. Domnevamo lahko, da je bližina mesta z večjimi možnostmi za zaposlitev zunaj kmetijstva v obravnavanem času dajala večjo trdnost prav ljudem z manjšo posestjo. Če bi izrekli trditev namesto domneve, pa bi to seveda zahtevalo detajlnih raziskav. Na tem mestu nas zanima le medsebojno razmerje med vaščani z različnim obsegom zemljiške posesti v času obmestnega položaja Most, kakor se to kaže v ustreznem delu matičnih in družinskih knjig. Naša naloga je pregledati medsebojno sorodstveno povezovanje posameznih vrst vaščanov v okviru obravnavane vasi in zunaj nje. Notranja povezanost in razslojenost vasi, kolikor in kakor sta bili vidni v oblikovanju novih družin in ob njih, to naj bi bil pglavitni predmet nadaljnjih vrstic.

Ker so običajne opredelitve — kočar, polzemljak, zemljak in tako dalje, manj uporabne, se velja, kolikor je to mogoče, nasloniti na stvarnejše podatke. Tako je imelo po franciscejskemu katastru leta 1826 9 moščanskih posestnikov v okvirih domače katastrske občine²¹ nad 10 oralov vrtov, sadovnjakov, njiv, travnikov, pašnikov in v nekaj primerih gozdov. Posest 15 kmetov se je gibala med 5 in 10 orali. Manjše od 5 oralov in večje od dveh je bilo zemljišče osmih posestnikov. Pod to mero je sodila posest nadaljnjih 15 družin. Podlaga za preživljanje od kmetovanja je bila torej v moščanski posestniški skupini dokaj različna. Nekajkrat večja zemljiška posest dela moščanskih posestnikov v primeri z zemljo večjega dela kajž bi morala imeti, vsaj tako sklepamo, v življenju in kulturi naselja svoj pomen. Iz različnih razlogov pa nam tudi shematično razmejevanje po oralih ali hektarijih ne more dati poročstva, da bo na tej osnovi

²⁰ »Nachweis des Grundbesitzstandes« za katastrsko občino Moste — 24. I. 1880; AS.

²¹ Pregledani so bili tudi protokoli h franciscejskemu katastru za sosednje k.o. — Štepanja vas, Slape, Vodmat, Šmartno in Šempetrsko predmestje. Na tem območju sta bila le dva moščanska posestnika, ki sta imela v domači katastrski občin nad 10 oralov zemlje, udeležena pri posesti gozdov.

Vas Moste po katastrski mapi iz leta 1868

temelječa socialna in kulturna podoba popolnoma ustrezna. Bližina mesta in s tem verjetno zmeraj večja možnost zaslužka zunaj kmetijstva je bila v zvezi s kajžarji že omenjena. Kljub temu se je na neka dejstva vendarle treba opreti. Sicer pa ni bila tudi meja med posestniki in gostači nepremostljiva; nekateri najemniki so vendarle postajali tudi kajžarji ali vsaj lastniki posameznih kosov zemlje. Različen izvor ali neenako gmotno izhodišče sta zelo verjetno imela pri tem odločilno vlogo.

Ob upoštevanju navedenih pripomb si velja torej v skladu z našim hotenjem nekoliko поблиže ogledati najprvo usodo prvih devetih moščan-

skih rodbin, to je tistih, ki so imele po franciscejskem katastru v individualni lasti več kot 10 oralov zemljišč. V tistem času, okrog leta 1826, gre v okviru teh domačij za družine, kjer so gospodinje žene, ki so se, razen dveh, primožile v Moste iz sosednjih vasi ali iz neznanih krajev. Moščanki sta bili iz posestniških, različno premožnih hiš.

V kasnejših desetletjih, tja do leta 1880, se je sedem od devetih premožnejših moščanskih rodbin obdržalo na svojih domačijah, čeprav je bil obseg štirih posestev nekoliko ali tudi kar za dve tretjini manjši. Na dveh posestvih, med katerima je bilo eno očitno razkosano, so bili tuji gospodarji. Menjava rodov skozi 19. stoletje je prinašala s primožitvami v hiše nove gospodinje; med šestnajstimi so bile le štiri Moščanke. Med petimi priženjenimi možmi so bili trije iz Most. Ob vseh teh primerih so bile primožene neveste iz posestniških hiš, med njimi tudi delavka, stanujoča v Mostah, vendar po rodu polzemljakova hči iz drugega kraja. Drugo dekle je označeno tudi kot dekla, ki se poroči z blizu dvajset let starejšim vdovcem, a je po izvoru vendarle hči četrtzemljaka. Med možmi je bil osamljen primer pleskarja, po rodu gostača; zveza je očitno temeljila tudi na otroku, rojenem zunaj zakonske zveze.

Računamo, da se je v moščanskih posestniških družinah obravnavane skupine v 19. stoletju rodilo poprečno po sedem otrok na družino. Če ne ravno vsak drugi, je vendar več kot vsak tretji otrok že kot dojenček umrl. Na tem mestu lahko ostane ta podatek, ki je za kulturno podobo naselja nedvomno zanimiv, samo zapisan. Več zanimanja velja na tem mestu posvetiti pač tistim, ki so ostali pri življenju, ki so si ustvarili sami svoje družine, ne da bi pri tem mogli računati na dedovanje domačije, ki jim je bila rojstni dom.

Med sedmimi primeri sinov obravnavanih rodbin se je le eden zanesljivo priženil na kočarijo v Mostah, kjer je živel nato z družino kot mizar. Verjetno je priženil kajžo v sosednji vasi polzemljakov sin, ki je delal do poroke kot delavec v tovarni. Dva tesarja, polzemljakova sinova, poročena eden s polzemljakovo hčerjo — tovarniško delavko iz Most, drugi s kočarsko hčerjo-delavko iz posavske vasi, sta se selila z družino po večkrat kot gostača v moščanskih hišah. Ostali trije, dva tovarniška delavca-posestniška sinova in posestniški sin brez bolj opredeljenega poklica, so se oženili s tovarniško delavko-hčerko lastnika treh osmin kmetije, z deklo-hčerjo gostača (v obeh primerih iz Most) in kočarsko hčerjo-perico zunaj vasi. Domovanje njihovih družin nam ni znano; najverjetneje so gostovali zunaj Most.

Dvanajst primerov hčera premožnejših ali vsaj večjih moščanskih posestnikov, ki so si v preteklem stoletju ustvarjale svoje družine, ne da bi bile dedinje očetovega doma, nam daje drugi del podobe o usodi moščanskih zemljaških ali vsaj polzemljaških otrok. Tako je treba za dekleta predvsem ugotoviti, da so se v precejšnjem delu možile v posestniške hiše. Od dvanajstih se jih je vsaj pet gotovo omožilo pod vsaj potencialno ženinovo lastno streho. Konkretneje: dvajsetletno moščansko posestniško dekle se poroči s štiridesetletnim enoinpolzemljakom, še samcem, v sosednjo

vas; polzemljakova hči se omoži s polzemljakom zunaj Most; dekle s polovice kmetije se poroči s precej starejšim vdovcem, gospodarjem trdne četrtnine grunta v Mostah; v moščansko kajžarsko in branjevsko hišo se poroči gruntarjeva hči-mladoletnica; dekle s polovice kmetije postane gospodinja kmečkega doma v eni od posavskih vasi. Nadaljnji dve dekleti sta se kot ženi po nekajletni gostaški dobi v moščanskih hišah nastanili z možem in otroki pod svojo streho v domači vasi. Poročeni sta bili z domačinoma, tovarniškim delavcem in tesarjem, s sinovoma tu premožnejše, tam bolj kajžarske družine. Kovač, sin lastnika četrtnine grunta, in železničar, sin hišnega posestnika in pleskarja, oba doma v vaseh zunaj Most, sta bila moža dveh posestniških hčera, ki ju v Mostah po poroki ni bilo več najti. Preostale tri Moščanke, žena pleskarskega pomočnika-kolarjevega sina, tkalskega mostra in tesarja-polzemljakovega sina, so ostale, kot vse kaže, z družinami gostačke v domači vasi, ne da bi si tukaj skušale postaviti svoj dom.

Nekateri bratje in sestre mladih gospodarjev se niso poročili in so ostali kot strici in tete doma. Po družinskih knjigah je take primere najti po posameznih rodovih pri petih hišah od devetih, o katerih je bil doslej govor.

Na petnajstih domačijah, ki so obsegale po pet do deset oralov individualne posesti, na posestvih iz naše druge skupine, so leta 1826 gospodarili v desetih primerih gospodarji, ki so to posest podedovali po starših. V treh primerih so se tedanji gospodarji priženili. Dve domačiji sta bili v lasti prej obravnavanih moščanskih zemljiških rodbin. Med desetimi primoženimi gospodinjami je bilo sedem Moščank. Osmo je sicer služila pred poroko v Mostah kot dekla, a je bila po rodu kmečka hči, doma zunaj Most. Preostali dve sta se v Moste primožili od drugod. Po svojem socialnem izvoru so bile mimo enega neznanega primera vse iz posestniških hiš. Tri so bile po rodu z domačij naše prve skupine. Štiri so bile doma iz kajž. Med priženjenimi tremi možmi je bil le eden zanesljivo Moščan. Iz gostaške družine bi utegnil izvirati eden, drugi je bil po izvoru kočar.

Nadaljnji razvoj navedenih petnajstih posestev do leta 1880 je pomenil kontinuiteto desetih rodbin od časa franciscejskega katastra. V dveh primerih so bili novi gospodarji, kot vse kaže, vendarle v oddaljenem sorodstvu s prejšnjimi lastniki. Pri treh domačijah so bile rodbine povsem spremenjene. Med posestvi, ki so ostala v rokah iste rodovine, je bilo šest takih, katerim se je v dobrih petdesetih letih obseg skrčil za malenkost (4 primeri), za blizu dva orala ali celo za polovico posesti (posamezna primera). Pri dveh posestvih je moč ugotoviti neznatno povečanje zemlje. V enem primeru se je obseg posesti povečal od 7 na 11 oralov. Vsa posestva, ki so menjala gospodarja, so bila leta 1880 manjša kot ob nastanku franciscejskega katastra. V dveh primerih je prešla na novega gospodarja tako rekoč samo še bajta.

Rodovine, ki so se po letu 1826 do konca stoletja obdržale na posestvih, ki so omenjenega leta obsegala 5 do 10 oralov zemljišča v individualni lasti, so v največ primerih menjale gospodarja v svojem okviru po mo-

ški liniji (14 primerov). Gospodinje, ki so se primožile na kmečke domove, so bile po rodu iz Most (50 %) in iz bolj ali manj sosednjih vasi. Pri priženjenih moških (računati moremo s petimi takimi primeri) sta bila Moščana v manjšini. Drugi so bili tudi iz nekoliko oddaljenejših krajev. Po socialnem poreklu so bile moščanske posestniške gospodinje iz pričujočega razdelka celozemljaške hčerke (takih je bilo kar 6), dekleta iz hiš s tri četrtine in polovico grunta (3), dve maseljčarjevi hčeri (ena od teh »vzeta na roke«), dekle, ki je po starših podedovala kajžo s petimi orali zemlje, gostačica z nezakonskim, pozneje posinovljenim otrokom, in dekle neznanega izvora (poročena s skoraj dvajset let starejšim vdovcem). Tudi ena od dozdevno celozemljaških hčera je bila v Mostah pred poroko za deklo. Med zeti moščanskih hiš s posestjo navedenega obsega so bili ob poroki polzemljakov sin, sin posestnika treh osmin kmetije, dva maseljčarjeva sinova (med njima eden tovarniški delavec) in kočarski sin, po poklicu tkalec.

Sedem otrok je bilo tudi v tej skupini poprečje na eno kmečko družino (natančneje 7,2). Na približno vsakega dva otroka in pol je eden navadno umrl že kot dojenček.

Po zapisih v družinskih knjigah je pri polovici hiš v posameznih razdobjih najti ob gospodarjevi ožji družini mimo staršev tudi še samske brate in sestre. Po istem viru in z matrikami pa je mogoče tudi za tukajšnjo skupino kmečkih rodbin nakazati poglobitve poteze življenjskih poti nekaterih njihovih članov, ki so si ustvarili svoje družine, ne da bi jim domačija staršev dajala temelj za njihov obstoj. Ob 16 primerih kmečkih hčera, ki so v poročnih knjigah označene kot polzemljaške hčere, hčere posestnika treh četrtin ali le treh osmin kmetije, tudi maseljčarja in podobno, je npr. nedvomno zanimivo, da jih je vsaj pet pred poroko delalo v tovarni. Te tovarniške delavke, sicer doma s kmetije, ki pa pred poroko niso živele prav vse v domači hiši, so se poročile s tovarniškim delavcem, železniškim sprevodnikom, tesarjem. Očetje njihovih mož so bili: kočar, polzemljak, posestnik tretjine kmetije. Nobene od teh žena ni poslej z družino več najti na moščanskih hišnih številkah. Poklicno-socialni status preostalih deklet je bil naravnan le po rodnih domačijah. Njihovi bodoči možje so bili v največ primerih iz Most. Bili so tovarniški delavec iz gostaške družine, polzemljakov sin, tesar iz tesarjeve družine, sin s treh četrtin kmetije, gostač-hišarjev sin, tesar iz hiše osmine kmetije, kočar, pleskarski pomočnik-gostačev sin, zemljak in lastnik polovice grunta. Zadnji trije so bili iz sosednjih vasi. Po poroki so na novo nastale družine živele v štirih primerih na podedovanih moževih posestvih v Mostah, v treh primerih na kmetijah zunaj Most. Štiri družine so gostovale po moščanskih hišah, v treh primerih nekaj časa tudi na ženinem domu. Po nekajletnem gostaštvu se je družina tesarja in polzemljakove hčere vselila v svojo hišo, postavljeno v Mostah.

Med sedmimi sinovi moščanskih posestniških rodov iz naše druge skupine sta se dva priženila na ženino moščansko posestvo. Od preostalih sta bila dva tesarja, dva tovarniška delavca in eden voznik. Z družinami, za-

snovanimi s hišarjevo in branjevčevo vdovo, »na roke« vzetim dekletom iz sosednje vasi, hčerama gospodarjev četrtnine in cele kmetije, z dekletom neznanega stanu, živečim zunaj naselja, so trije živeli kot gostači v Mostah, dva pa sta se naselila v drugih krajih. Družina tovarniškega delavca, rojenega na četrtni kmetije, in zemljakove hčere se po sedmih letih gostajstva preseli v svoj dom.

Preostajata nam skupini tistih moščanskih posestnikov, katerih obseg lastne zemlje je znašal manj kot pet in manj kot dva orala.

Podoba družin na posestvih med dvema in petimi orali nam je zavoljo pomanjkljivosti virov ob letu 1826 manj jasna. Med osmimi posestvi navedenega obsega je bila osmina grunta z bajto last polzemljaške rodbine, o kateri je bil govor v naši prvi skupini. Ostale so označevali kot kočarje, posestnike osmine in v enem primeru tudi četrtnine kmetije. Štirje gospodarji so podedovali posest po očetu, eden se je priženil, vdova, ki je gospodarila na kočariji, se je primožila od neznanu kod. O gospodarjih četrtnine kmetije ni navedeno nič znanega; kmalu po letu 1826 so bili pri tej hiši novi gospodarji. Do leta 1880 je prišlo do menjave rodovine tudi še pri dveh drugih hišah.

Med zanimive pojave v okvirih obravnavanih osmih posestev je vsekakor šteti izrazito težnjo po večanju obsega posesti ali vsaj vztrajanje pri podedovanih mejah. Tako so imeli leta 1880 skoraj pri vseh hišah več zemlje kot pol stoletja prej. V dveh primerih je bilo to povečanje dvakratno in celo trikratno.

Moščanska kmetija, na kateri so v preteklem stoletju gospodarili polzemljaki. (Fot. 1967)

Skozi 19. stoletje so prihajali ob menjavi rodov zeti in snahe v hiše te naše tretje skupine v največji meri iz drugih krajev. Ob štirih Moščanih je bilo vsaj deset prišlekov iz sosednjih in tudi oddaljenih vasi. Skoraj vsi ženini in neveste, ki so se poročali na majhne moščanske kmetije, so izhajali iz posestniških družin, čeprav nekaterih tudi le z osmino grunta. Primera gostaškega sina-pivovarskega delavca in dekleta iz hišarjeve družine sta izjemna. Pred priženitvijo v Moste je delal kot hlapec v ljubljanskem predmestju četrtezmljakov sin. Vsi drugi so se poročali v Moste, kot vse kaže, neposredno izpod streh domačih kmečkih hiš. Da so primožitve gruntarskih deklet prav gotovo pomagale večati manjše moščanske kmetije, pričata oba prej omenjena primera.

Kljub majhnemu obsegu posesti srečamo pri delu posestnikov iz te skupine le oznake četrtezmljak, posestnik osmine kmetije, kočar, ob povečanjem obsegu zemlje tudi polgruntar. Z eno izjemo pa se pri posestnikih z manj kot tremi orali kažejo mimo navedenih zapisov še oznake tesar, zidar, krčmar. Zdi se, da so bili trije orali individualne posesti za Moščane 19. stoletja tista meja, pod katero se je bilo treba v večji ali manjši meri ozirati še za dodatno dejavnostjo mimo kmetovanja. Verjetno dnina pri večjih kmetih, dodatno delo žena in drugih članov družine pri tem niti niso upoštevani.

Število družinskih članov pa ni bilo skladno z manjšanjem obsega posesti. V tej skupini se je rodilo poprečno 7,9 otrok na družino. Le majhno število primerov nas odvrča od sklepa, da je bilo število otrok v obratnem sorazmerju z velikostjo posesti. Z gotovostjo pa smemo trditi, da število otrok na manjših posestvih tudi ni bilo manjše. Omejeno število primerov nas odvrča tudi od določnejšega sklepa, da je bila umrljivost otrok v tej skupini precej večja kot pri prejšnjih dveh vrstah. Zato naj bo tudi podatek 46 % smrti otrok v rani dobi življenja od števila rojenih le zapisan. Velika je bila poleg tega tudi umrljivost mladine.

Življenjska pot nekaterih sinov in hčera, ki niso bili dediči domačega doma, je bila precej podobna dosedanjim primerom. Tako se je hči gospodarja na osmini grunta poročila s tesarjevim sinom-tesarjem »na roke«. Gostovala sta na ženinem domu, tudi v drugih hišah, in sta se po osemletni gostaški dobi naselila na svoje v Mostah. Nevesta s podobne domačije se je poročila na četrtno grunta v domači vasi. Kočarjev sin in polzmljakova hči sta živela kot gostača na njegovem domu in vsaj še na dveh mestih v vasi. Mož je preživljal družino kot dninar.

Našo poslednjo skupino posestnikov z manj kot dvema oraloma zemlje leta 1826 so sestavljali seveda predvsem kočarji. Teh je bilo deset. Preostala tretjina domačij naj bi bila temeljila na osmini kmetije. Medtem ko je nadaljnji polstoletni razvoj posesti pomenil v prejšnji skupini tako rekoč le večanje obsega zemlje, nakazujejo podatki za leto 1880 v pričujočem okviru za štiri domačije rahlo okrnitev in za peto tudi občutno zmanjšanje posestva. Kljub temu je spričo rasti obsega zemljišč vseh ostalih primerov še mogoče ponoviti hipotezo, da je v obravnavanem času mala posest na splošno rasla. Od manj kot dva oralna zemlje je kar troje

Moščanski kmečki dom. Lastnike preteklega stoletja so šteli med kočarje. (Fot. 1967)

posestev zraslo za približno štiri orale. Dvig za sedem oralov je bil seveda izjemen. Poprečje povečanja preostalih posesti je bilo nekje blizu enemu oralu. Pri tem je pri devetih domačijah ostala skozi nakazani razvoj rod-bina ista. V šestih hišah pa so leta 1880 živeli drugi gospodarji.

Spričo skromnega obsega zemlje in s tem omajane možnosti življenja le od kmečkenga dela je razumljivo, da je zunaj kmetijstva zaposlene moščanske posestnike iskati predvsem v tej skupini. Podatki v matičnih knjigah o poklicni dejavnosti družinskih očetov so ob izjemni rasti nekaterih posestev odlični registrator posestnih sprememb. Kočar in posestnik osmine kmetije sta oznaki, ki se kot edini kažeta izključno le tam, kjer je domačija daleč prerasla prvotne okvire. Vsi drugi kočarji in lastniki osmine grunta so v obravnavanem času tudi še tesarji, pleskarji, tovarniški delavci itd. Toda tudi v te polproletarske hiše, če jih smemo tako imenovati, so se možile hčere večjih kmetij. Med njimi naj bi bile dve s celega in štiri s polovičnega grunta. Tri so bile s treh osmin kmetije. Ena je bila hči četrtezmljaka, drugi dve pa sta bili doma z osmine grunta. Le eno samo dekle se je poročilo z moščanskim kočarjem kot gostačeva hči in dekla.

Posestniški sinovi so bili tudi med priženjenimi možmi. Med devetimi primeri so bili vsaj štirje iz polzemljaške hiše. Mimo kočarjevega in tesarjevega sina nam izvor ostalih ni znan. Tako rekoč vsi pa so bili že pred poroko dejavni kot tesarji, kovači, krovci, mesarji. Oženjeni v moščanske kočje so seveda svoj poklic opravljali naprej.

Družine, oblikovane, kot nam to kažejo navedeni primeri, so bile številne. Poprečje 7,2 rojstev na družino nas navaja k že izraženi previdnosti glede povezovanja števila rojstev z obsegom posesti. Stopnja otroške umrljivosti pa je bila v tej skupini še najbolj blizu vsakemu drugemu otroku (47 % smrti od vseh novorojencev).

Tudi v kočarskih hišah so v nekaterih primerih živeli bratje in sestre gospodarja ali gospodinje doma. Zaposleni so bili, kolikor je to moč razbrati, večidel v tovarnah. Še posebej so za to skupino značilni zapisi, da so sinovi in hčere po službah zunaj domače vasi. Nekatera dekleta so se kot bivše dekle v Ljubljani, v Trstu in drugod vračala spet domov. Nekateri fantje so bili bivši vojaki. Hčere iz te skupine so se omožile s tesarjem, tovarniškim delavcem, dninarjem, železničarjem, pleskarskim pomočnikom. Primožile so se tudi na kočarijo, na četrtno kmetije, na polovico grunta, v Mostah in zunaj njih. Sinovi, ki niso bili dediči domače hiše, so se poročili n. pr. ob šestih ugotovljivih primerih z dvema polzemljaškima dekletoma in dvema kočarjevima hčerama (ena od teh zadnjih je bila zaposlena pred poroko v tovarni), z dninarico, gостаčevo hčerjo in deklo iz hišarjevega doma. Vse navedene neveste razen zadnje, ki je bila iz ljubljanskega predmestja, so bile iz Most. Po poroki je njihove družine najti na podedovanem ženinem posestvu, v gosteh in nato v svoji koči, kot gostača v domači in v tuji hiši. V dveh primerih sta si mladoporočenca po vsej verjetnosti poiskala stanovanje zunaj obravnavane vasi.

S tem bi bil pričujoči pregled posestniških rodbin, ki so bile povezane z določeno domačijo vsaj že v prvi četrtini preteklega stoletja, pri kraju. Slediti bi morala obravnava rodbin, ki so si zasnovale v Mostah svoj dom v kasnejših razdobjih. Zunaj dosedanjega pregleda je ostalo seveda še večje število gostaških družin, ki bi utegnile biti ob vzporeditvi s posestniško skupino za nas še posebej zanimive. Toda zdi se, da bi nadaljnje nizanjanje primerov vodilo v nepotrebno ponavljanje, saj je bilo že iz dosedanjega razvidno formiranje gostaštva in nastajanje vsaj nekaterih novih domačij, ki bi jih po obsegu seveda mogli skoraj vse šteti med kočarske posesti. Doslej povedanemu velja dodati le to, da v Mostah 19. stoletja nikakor niso izjemni primeri gostaštva tudi že v drugi ali celo še kaki dodatni generaciji, ko sta oba zakonca izhajala iz gostaških družin. Seveda je bilo takih primerov vse več, saj bi utegnil biti eden pglavitnih sklepov pričujočega razdelka prav ta, da se gostaški sinovi in hčere na posestva praviloma niso poročali. Redke primere prmožitve ali priženitve gostaških otrok v gruntarske in celo kočarske hiše lahko brez pomisleka označimo za izjeme.

Mnogo težje bi bilo iskati razmejitve v okviru same posestniške skupine. Dejstvo je, da so gruntarski ali ob moščanskih posestnih razmerah vsaj polgruntarski sinovi in hčere postajali s poroko tudi kajžarji in so se n. pr. kočarske hčerke možile tudi na trdnejše kmetije. Iskanje sorazmerja bi morda res pokazalo, da je bilo prvih primerov verjetno več, toda za kakršno koli določnejše razmejevanje bi bil sam ta podatek nezadosten. V tem razdelku smo nadalje ugotovili, da je bila n. pr. smrtnost majhnih

otrok pri manjših posestnikih v poprečju vendarle večja kot pri premožnejših kmetih. Razmeroma majhno število primerov pa nas odvrča od prehitrih sklepov. Šele nadrobnejša analiza več kulturnih sestavin bi nam dala podobo pričakovanih razlik med kočarji in zemljaki. Na obmestnih območjih, kakršne so Moste, pa je verjetno bila nekmečka dejavnost nadomestilo za manjšo udeležbo pri lastništvu zemlje, kot smo že poudarili na drugem mestu. Zato je bila morda razlika v realijah in v zavesti med različnim obsegom posesti na teh območjih tudi manj izražena. Mogoča bi bila tudi večja svoboda v individualnih nagnjenjih in odnosih v obmestju kot drugod na deželi. Majhno število gostačev v posestniških družinah pa nam vendar narekuje tudi v tem pogledu neki pridržek vsaj za dediče in dedinje moščanskih posestev. Za vse druge je bila verjetno največja skrb staršev usmerjena v pripravo dote za hčere in v izučitev sinov. Tudi zaradi načina dedovanja so se dekleta, če je bilo to le mogoče, v precejšnjem delu možila pod moževo streho. Posestniškim sinovom je bila, če niso dedovali doma, pot v smer znatno bolj zaprta. S poklicem ali brez njega so ob zasnovi svoje družine v domači vasi skupaj z njim podobnimi prišleki od drugod spreminjali obmestnost v predmestje. Vas so z vsemi njenimi prilastki tako že zdavnaj raztapljali njeni lastni otroci; Ljubljana je bila le jez, ki je omogočal kopičenje odvečnega življa doma. Meščani pa, kakor smo videli, niso imeli kot vir moščanskega prebivalstva nikakršne posebne vloge.

V vprašanje razmerja med vasjo in bližnjim mestom se v bistvu steka vsa naša dosedanja obravnava o tem, kaj so Moščani bili, od kod so bili in kakšni so bili njihovi medsebojni odnosi vsaj pri oblikovanju njihovih medsebojnih rodbinskih zvez. Obstoje Ljubljane je bil v tukaj obravnavanem času za Moščane dejstvo, ki jih samo od sebe ni sililo k nikakršnim spremembam njihovega načina življenja. Ljubljanska mestna aglomeracija je bila preveč oddaljena in prostor med mestom in Mostami premalo pozidan, da bi se bilo mesto pričelo razlirati tudi v obravnavano vas. Spremembe, ki so se v Mostah dogajale, je narekoval splošni kulturni tok ter hotenje ali pripravljenost vaščanov, da izkoristijo nekatere ugodnosti, ki jim jih je dajala bližina mesta. V okviru pričujočega sestavka ni prostora za ogled verjetne »urbanizacije«¹ ljudske kulture Moščanov, poskušali pa smo si z nekaterih vidikov ogledati njene nosilce.

Med prebivalci Most je bilo v obravnavanem času najti domačine in priseljence iz sosednjih, v manjši meri tudi iz oddaljenih vaških območij. Ljubljana in njena predmestja so bila v tem pogledu bolj ali manj le vmesna postaja za razmeroma pičel populacijski priliv med Moščane iz te smeri. Nosilci takšne ali drugačne ljudske kulture v Mostah so bili torej v bistvu le vaški ljudje. Ta istorodnost pa ni imela dopolnila v poklicni usmeritvi Moščanov. Tako kmečko kot tudi nekmečko delo sta bila osnova življenju prebivalcev obmestnega vaškega naselja. Kmečki in delavski živelj sta se tukaj srečavala, mestoma sta živela pod isto streho, kmetje in delavci obenem so bili prav pogosto isti ljudje. Ker pa je bilo kmetovanje povezano z zemljiško posestjo in so delavci morali živeti tudi brez nje,

je razumljivo, da je bilo medsebojno povezovanje teh dveh plasti predvsem le enosmerno. Ob vse večji razdeljenosti zemlje na tiste minimalne delce, ki so kmečkim družinam še omogočali obstoj, lahko tudi v našem primeru ponovimo za švicarskim etnologom Braunom misel, da je pravzaprav šele industrializacija zagotavljala velikemu delu prebivalstva resnično domovino.²² Moste, obmestna vas in kasnejše ljubljansko predmestje, so nedvomno dokaj dober primer naselja, v katerem so imeli domači in priseljeni iskalci take nove domovine že zdavnaj razmeroma pomemben delež. Nikakor seveda ne smemo pozabiti dejstva, da so bili ti ljudje v bistvu kmečkega porekla, da so bili doma iz vasi. Toda to jih, kot vse kaže, ni prav nič zadrževalo, da bi se ne bili vključevali v najrazličnejše oblike nekmečkega dela, kakršne je bilo najti v mestu. Njihov življenjski obstanek je bil pač najtesneje povezan z njimi. Med mestom in njegovim podeželskim zaledjem je tako bržčas vedno obstajal populacijski most, s katerim je treba računati; pri preučevanju ljudskokulturnih osnov gotovo.

SUMMARY

VILLAGERS IN THE ENVIRONS

(With Regard to the Village Moste at Ljubljana)

The present study is in a sense a composite part of the ethnological research concerning the image of Ljubljana in a more recent period. The village Moste lies only 3 to 4 km away from the centre of the town which was surrounded by the city wall. But until the end of the 19th century it was, from the point of view of the settled area and building site, rather isolated from Ljubljana and it gave a complete appearance of a village. The other settlements in the environs of Ljubljana, which became with expansion of the town during the 20th century its new suburbs, were in a similar position. Therefore the discussion concerning the village Moste has also a broader significance. It should be mentioned here though that in the 18th century there was in the neighbourhood of Moste a large cloth manufacture, one of biggest enterprises in Austria at that time. For the first two decades discussed in the present study (1780—1800) the influence of this neighbourhood is thus also shown.

The study deals with the research of social and professional structure of the selected village lying in the environs. The mobility of villagers together with the establishment of the geographic area of the immigration and mutual link of relationship among the inhabitants are another main problems of the study. The time span is defined by the years 1780 and 1931, the year when the survey of the development of Moste was taken at the occasion of the census. The sources available to the author were primarily the parish registers of St. Peter's parish in Ljubljana to which Moste belonged in the ecclesiastical view. Another source are the books of families (*Status animarum*) of the same parish, the family lists taken at the census in 1931, protocols and land registers for the community Moste from 1826 and 1868 with later corrections.

²² Rudolf Braun, *Industrialisierung und Volksleben*. Erlenbach — Zürich und Stuttgart 1960, str. 13.

The main results of the above mentioned analysis are the following: the existence of the cloth manufacture until the beginning of the 19th century in the nearby Selo caused an exceptional position of the population of the discussed village. The possibility of earning money in the cloth manufacture caused the immigration of tenants coming from other places, who began to live under the roofs of landowners and cottagers at Moste. The apparently agrarian village in the environs thus in reality had peasant and workers population. Tenants and half-proletarian population were in the majority. The liquidation of the cloth manufacture meant, of course, that Moste again partly became an agrarian village. The workers, who had been employed in the cloth manufacture, seem to have migrated. The number of tenants at Moste decreased and it was in a constant decrease until the middle of the last century when their number began to grow again. In spite of that it is worth discussing the agrarian nature of peasants at Moste at that time. The survey of structure of landowners in that time shows that one half of the proprietors had less than five yokes of land. Besides, the tenants as well as the cottagers and small land owners had to do different kinds of non — agrarian jobs. This presents the essential significance for the research of folk culture. In the »peasant« phase of the development of Moste until about 1875, all the craftsmen, who were needed for the agrarian population, were living in the village either as landowners or tenants. The population did not use much the services of the tradesmen living in Ljubljana. But there can be no doubt that Moste and other environs offered their working power to the town and other places in the country.

More or less complete absence of industrial workers at Moste in the first half of the 19th century is, in essence, linked with the lack of any kind of bigger industry in Ljubljana of that time. For workers of some new industrial establishments, which appeared at that time, Moste were too far away. But already in the beginning of the second half of the century there lived in this settlement besides peasants and craftsmen also workers from nearly all of the important industrial enterprises from Ljubljana as well as the railway employees. The industrial population thus to a certain degree settled earlier in the environs of Ljubljana as it was shown by the external agrarian appearance of the settlement.

Towards the end of the 19th century the number of tenants increased a lot in spite of the slow building activities. A great concentration of the population living at Moste as it was the case at the end of the 18th century, was thus repeated. Among the landowners from Moste there more than half of them permanently or temporarily employed in other kinds but agricultural work. Further on, the »melting« of peasants from Moste with other kinds of workers, which was more or less intensive, was a long lasting process which has not been completed even by today. The survey of a rather suburban phase of this development in 1931 shows that among 68 »heads« of families of landowners there were only 20 such whose main occupation was farming. But even in such families in which the fathers of the families were peasants, other members of the family were mainly employed in non-agricultural activities.

In the second part of the study the author discusses the mobility of the inhabitants from Moste, their origin, the problems of their autochthonous population and immigration in the above mentioned period. It has been established that between 1826 and 1880 in about one third of the households the families were changed because the land was either sold or the families died out. Because of the difference in social and historic conditions this data probably cannot be the means of measure for other periods too.

At each change of the generation in the household the homes at Moste were potentially opened to different new cultures. New husbands and wives, who came from other places, undoubtedly had their influence upon the unity of the settlement. Because of the environmental position of the discussed settlement there are especially interesting such connections with the town population and the author established that the percentage of immigrants from the town was very

small in the whole of this period. Among the newcomers to the families of landowners at Moste until the end of the 19th century the majority of them were villagers from the settlements which bordered to Moste or which were not too far away. Ljubljana remains without any special significance. The city is without any representatives in the village, the newcomers from the suburbs in the direction towards Moste mainly served in Ljubljana as manservants and maids. The major part of the population in the suburbs, at least those who were not permanent residents, and who were mainly — with few exceptions only — coming from villages, were the group of tenants. According to their social position or profession they all corresponded to such a profile of the inhabitant from Moste.

The area from which the population came to the village Moste was therefore very limited until the end of the 19th century, and its main centre were the nearest villages in the surroundings of Moste. There was shown a basically similar inner arrangement in the area of immigration of the birthplaces of newcomers to the suburban Moste when the census was taken in 1931. The external framework of the areas from which the population immigrated also disintegrated then. A number of political and economic immigrants from the Slovene Littoral (Primorka) lived there too. There were already some inhabitants from Styria (Štajerska), who were mixed with the population which was formerly nearly all composed of the inhabitants from Carniola (Kranjska). Thus the village got a more combined, Slovene character with regard to the place of their origin. In spite of the fact that the population of Ljubljana very much increased the proportion of the inhabitants at Moste, who were born in the communities of Ljubljana, was not increased. One could sooner assert just the opposite. Moste of the thirties in the present century can be enumerated, together with other suburbs, among the areas in which people coming from the country stopped on their way to the town. There were no reasons for movements in the opposite direction and therefore they were not usual.

In the third part of the study the author presents the image of formation of the mutual relationship of the inhabitants from Moste and from the outside. The survey of marriages between villagers with different property of land in Moste, as the environs of the town, should show as much as it is possible the inner link of the inhabitants or lack of the class unity. For this purpose the households at Moste were divided according to the land property in four groups. Among the most important results which have been achieved in this way it is the recognition that sons and daughters of tenants did not get married to live on the farms. The few cases when a tenant's son or daughter was married into a landowner's or cottager's home can be called the exceptions. It is much more difficult to find out the borders in this respect in the group of landowners. It is a fact, that sons and daughters of landowners, or in the case of Moste, of small landowners, became with their marriages cottagers and that daughters of cottagers married farmers who were more rich. One should not forget though that the possibilities for additional earning but with farming were much bigger in the environs than elsewhere in the country. The population of cottagers showed a comparative economic stability at Moste. Therefore it is possible that the difference in material property and in the consciousness about it was less obvious in this area.

Families of landowners or cottagers had usually 7 or 8 children in the 19th century at Moste. A little less than half of this number of children normally died already in their suckling period. Among those who grew up some inherited their father's property, others got married elsewhere. All the others who created their families could become tenants. In the study there is presented a concrete representation of tenant's element. Together with the newcomers they changed the environs into the suburbs. The village with all of its attributes was therefore dissolved by the children who were born in the village. Ljubljana was only a dam which enabled the increase of superfluous population at home. The townsmen had no special role in this development. In the discussed period the

existence of Ljubljana was for the population at Moste a fact, which by itself, did not force them to any changes in their way of life. The agglomeration of Ljubljana was too far away, and the sites between the town and Moste were not built up well enough for the town to spread out into the village. The changes that took place at Moste were caused by the general stream of culture, by the willingness or readiness of villagers to use well some benefits offered by the vicinity of the town. Among such advantages the possibility of employment outside farming should be mentioned first. Farming and other kinds of work were joined here, they were partly combined under one roof. Peasants and workers were often the same people. But as farming was connected with land property and workers had to live without it, we can also in this case repeat the thought expressed by the Swiss ethnologist R. Braun, namely, that only the industrialization assured to a great number of population its native land.